

hrozba anomie, egoismu a zmatku moderní společnosti, a tedy potřeba podepřít sociální solidaritu pevnějšími prvky. Je mu jasné stejně jako mnoha myslitelům na přelomu století, že tradiční mravní řád byl definitivně otráven, a jeho snahu najít řešení problému integrace společnosti prostřednictvím společenských norem je třeba chápat v jejím dvojnásobném intelektuálním významu. Na straně jedné jde zřejmě o největší sociologický objev, neboť se tato disciplína v mnoha ohledech sama do značné míry identifikovala s minimálním pojetím jeho řešení. Z jiného hlediska, téměř opačného, je možné v něm spatřovat jistou slabost pro sociální řád, který spoléhá jako kdysi, i když jaksí obnoveným způsobem, na morální řád. A Durkheimovo řešení vysvětluje právě střetnutí těchto dvou protikladných jistot, neoddělitelně intelektuálních a praktických.

Odtud také pochází Durkheimova tragická koncepce společnosti. Pokrokově sice přisoudil morálním povinnostem hlavní úlohu při její integraci, nikdy se však zcela neodpoutal od reprezentace nestálosti sociálních vazeb. Jeho úsilí usadit staré kolektivní vědomí společností s mechanickou solidaritou na nové morální základy diferencované společnosti se nikdy nezavršilo. Toto napětí můžeme interpretovat jako teoretickou neukončenost. Můžeme je však také vysvětlit jako pracovní označení v jeho pojetí distance matice modernity. Durkheimovo intelektuální řešení, plné obav tváří v tvář stále nahodilejšímu světu vystavenému neintegrováním vlivům, se prokázalo na vědecké úrovni jako dostačující, nikdy však zcela nerozptýlilo pochybnosti pramenící z historických skutečností. Dualita jeho pojetí je tedy zřejmě spíše odrazem jeho mravního znepokojení než skutečným intelektuálním řešením.

Je zbytečné diskutovat o tom, zda Durkheimova duální strategie byla či nebyla podnětem ke vzniku skutečné syntézy. Jisté je, že ozvěnou jeho pojetí významu hybatelské úlohy strukturální diferenciací byly snahy jeho pokračovatelů charakterizovat hlavní směr, kterým se ubírá moderní společnost, a také jejich neutuchající zájem o to, jakým způsobem se tato společnost bude integrovat.

KAPITOLA II

TALCOTT PARSONS (1902–1979):

Pokus o dokonalou integraci

Parsonsovo pojetí modernity je založeno na průsečíku dvou problematik: za prvé ústředního a přednostního problému rostoucí diferenciací sociálních domén, a za druhé neustálého úsilí o vysvětlení integrace a koordinace mezilidské interakce, je-li dána jeho neodvratitelná nahodilost. Tímto dvojím uspořádáním je i přes značné proměny dána jednota jeho koncepce moderní společnosti. Jeho dílo neustále osciluje mezi nestálým a nahodilým charakterem sociální interakce nebo směny v rámci systémů a hledáním přijatelného vysvětlení jejich stability s důrazem na prvořadou explikativní úlohu socializace.

1. NA POČÁTKU BYLO JEDNÁNÍ

System jednání se skládá z několika prvků: aktéra, cíle, to jest budoucího stavu, ke kterému jednání směřuje; situace, jejíž počáteční stadium je odlišné od zamýšleného konečného stavu, a jejíž prvky se diferencují podle toho, jsou-li nebo nejsou aktérem kontrolovatelné (podmínky se jeho kontrole vymykají, prostředky nikoli); a konečně ze zvláštních vztahů mezi všemi těmito prvky.¹ Jednání je determinováno kontextem a má charakter podle intence směřující k cíli. Sociálně jakožto strukturovaný systém je dáno dříve než jakákoli forma jednání, která se v ní pouze rozvíjí. Jinak řečeno jednání vždy předpokládá nějakého aktéra, situaci, zaměření na cíl a hlavně definici všech těchto prvků pomocí společných normativních kritérií. Jednání

¹ Talcott Parsons, *The Structure of Social Action. A Study on Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers* (1937), Glencoe, Illinois, The Free Press, 1949, s. 44.

je vždy systémem, což znamená, že je výslednicí celého souboru analytických prvků, které se sociolog musí snažit rozebrat.

Talcott Parsons tak odsunul do pozadí mírně přehnané privilegium, které racionálnímu jednání přisuzovaly utilitaristické analýzy. Pro Parsonse je jednání racionální, „pokud sleduje *možné cíle* za předpokládané situace a prostředky, které z těch, kterými aktér disponuje, skutečně nejvíce odpovídají zamýšlenému cíli z důvodů pochopitelných a ověřitelných empirickým pozitivistickým poznáním“.² „*Možné cíle*“ znamenají, že smysl předchází jednání, že jednání je vykonáváno v rámci sociálních vztahů a v rámci vytvořených a zřejmých situací, a konečně, že jednání neutváří systém, ale získává z něho svou racionalitu. Je-li jednání významné, jeho racionalita je definována jeho schopností být srozumitelné, nejenom podle cíle, který si aktér vytyčil, jak je tomu do určité míry u Webera, ale podle toho, jak se zařadí do rámce významů společných pro všechny aktéry. Skutečným problémem je tedy fakt, že každé jednání je srozumitelnou realitou vzdor autonomnímu významu, který jí přikládá každý aktér.³

I přesto, že se Parsons shoduje s Weberem na důležitosti subjektivního smyslu sociálního jednání, jsou to u něho spíše formy zavedených jednání, které aktér internalizuje jako normy a které nakonec vymezují smysl jednání. Smysl situace a jednání přesahuje vždy individuálního aktéra, i když není přesně vymezený. Je tedy potřeba studovat lidské činy ve dvou rovinách: na straně jedné jako reflexivní akt, kdy není aktér ani tak poháněn silami, jako spíše přijímáním hodnot a norem, které způsobí voluntaristické a stimulační jednání, a jako předpoklad různých koordinačních mechanismů, které umožňují regulaci interakcí mezi aktéry nebo mezi sociálními subsystémy. Jde o to stanovit, do jaké míry (bez ohledu na to, zda teorie jedincům ponechává možnost volby) je jednání pouze výsledkem aktualizace přijatých normativních kompetencí, což umožňuje chápat ostatně předvídatelnost dějů a fakt, že jedinci používají společné běžné praktiky v situaci určené předem stanovenou normativní úmluvou.

² *Ibid.* s. 58.

³ K rozdílu mezi Parsonsem a Weberem viz Wolfgang Schluchter, *Rationalism, Religion and Domination. A Weberian Perspective*, Berkeley, University of California Press, 1989, kap. II, s. 53–82.

I Parsons po vzoru Durkheima založil sociologickou analýzu na kritice utilitarismu a pozitivismu.⁴ Podle něho není možné ani předpokládat čistě nahodilý charakter konečných důsledků děje, ani ho rozpouštět v pouhém procesu adaptace na vnější situace. Základní intuice celého Parsonsova díla je v tom, že podle něho sociální řád nemůže být pouze nahodilým výsledkem spontánních a neuspořádaných preferencí konatelů. Podle něho je podstata „utilitaristického dilematu“ v tom, že podaří-li se mu uchovat vůli a subjektivitu aktérů, musí zůstat individualistický a nemůže tedy objasňovat sociální řád. Pokud ho chce objasnit, je nucen se obrátit na zděděné koncepce nebo zdůraznit hmotná omezení a vyloučit tak voluntaristický charakter lidského konání. Naopak výběr provedený aktéry je založen na systému společných hodnot. Sociální jednání se opírá o vztahy vzájemných očekávání mezi aktéry a zároveň o určitý počet závazků. Podle něho je to jediný způsob, jak odpovědět na Hobbesův problém, to jest vysvětlit dilema sociálního řádu tak, jak je předestřeno v rámci utilitaristického myšlení.⁵ Zkrátka „sociální řád je vždy řádem zakládajícím se na faktech, pokud je možné podrobit ho vědecké analýze, ale sociální řád nemůže být stabilní bez efektivního působení jistých normativních prvků“.⁶

Význam Durkheimova díla v dějinách sociologie tkví podle Parsonse právě v tom, že objevil „morální závazek motivující jedince k tomu, aby se daným pravidlem řídil“, a v tom, že si „povšiml, jak trvalost těchto pravidel předpokládá určitý soubor společně uznávaných hodnot“⁷, ale hlavně, že společně sdílené hodnoty „se zapojují do vytyčování vlastních cílů“.⁸ Důležité je si uvědomit jádro vztahů, ve kterých vězí jednání, společný kulturní rámec, bez kterého by žádné jednání nemělo smysl. Tento kulturní rámec, ať je jakkoli společný a integrovaný, jednajícím aktérům přesto nikdy zcela nenařizuje, jak se mají chovat.

⁴ Více podrobností o tomto kritickém výkladu viz François Bourricaud, „Introduction. En marge de l'oeuvre de Talcott Parsons: la sociologie et la théorie de l'action“, in Talcott Parsons, *Éléments pour une sociologie de l'action*, Paris, Plon, 1955, s. 1–107.

⁵ Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, op. cit. s. 89–94.

⁶ *Ibid.* s. 92.

⁷ *Ibid.* s. 710.

⁸ *Ibid.* s. 337.

Normativní charakter jednání není nikdy programem, natož souborem možných kombinací, v jejichž rámci jednotlivec nakonec svůj čin vykoná podle situace a podle stupně socializace. Hodnoty jako normy a role působí pouze jako omezení výběru pro aktéra, definují prvky, které mají určitou vzájemnou kompatibilitu a jsou schopny vykazovat obrovskou rozmanitost praktických kombinací.

Proto je jednání vždy výslednicí „napětí mezi dvěma odlišnými uspořádáními prvků, normativního a podmíněného“.⁹ Opo-
menutí jednoho či druhého vylučuje samotný pojem jednání, přizpůsobený buď pozitivistické verzi (kde se otevírá voluntaristický prostor individuální volby), nebo čistě idealistické koncepci (kde se z jednání vytvořil pouhý projev hodnot). Aktér čelí světu jak pomocí kognitivních prvků, tak prostřednictvím normativních prvků. Neboli kognitivní prvky do určité míry vyplývají z legitimních normativních cílů. V důsledku je sice přiměřenost prostředků a cílů významná pro charakteristiku jednání, ale především je závislá na existenci normativního řádu, který strukturuje společensky přijatelné cíle, ba je mu dokonce podřízena. Parsonsova koncepce jednání se omezuje na tvrzení, že k tomu, aby existoval nějaký sociální systém, je třeba, aby jedinec svým jednáním dosáhl nějaké výhody a aby toto jednání bylo součástí kulturního rámce, který mu dodá symbolický význam.¹⁰

Právě koncepce jednání je podstatou parsonovské dvojí nahodilosti sociální reality. Zaměření jednání každého účastníka závisí na druhém, ale chování druhých je nedeterminovatelné, alespoň pokud se nepřekrývá rámec vzájemných očekávání dvou aktérů. Jinak ovšem žádný z aktérů není schopen předjímat jednání druhých. Parsonse zajímá vyhledávání různých normativních forem, fakt, že aktéři vzájemně reagují pomocí víceméně koherentních a stálých schémat.

Jednání je vždy problematické, protože je voluntaristickou odpovědí jedince na situaci. Značná část Parsonsova díla se zabývá právě analyzováním a popisem koordinačních mechanismů jednání v čím dál tím diferencovanější společnosti dvěma zásad-

ními způsoby. Představa této dvojí nahodilosti jednání je v první řadě redukována integrovaným hodnotovým systémem, který zajišťuje propojení společnosti, kultury a osobnosti. Strukturálně funkcionalistický model, který odpovídá střední fázi Parsonsova pojetí, jeho hodnotové systémy, které jsou příliš obecné na to, aby bylo možné odpovídajícím způsobem popsat sociální jednání, podněcují mnoho variabilních konfigurací, množství skutečných struktur volby. Následně v důsledku rozvinutí teorie čtyř funkcí – adaptace, dosahování cílů (*goal attainment*), integrace a latence (AGIL) – a jejího zobecnění pro různé úrovně a subsystemy analýzy, je koordinace akcí zřejmena na systémové úrovni díky studiu zobecněných symbolických komunikačních prostředků, které usnadňují koordinaci jednání mezi subsystemy a uvnitř každého z nich. Přesto od nejjednoduššího bezprostředního řešení k řešení komplexnímu a zprostředkovanému problém zůstává stále tíž, neboť se stále zabýváme koordinací jednání nebo subsystemů uvnitř neustále se diferencující společnosti. Obě řešení se opírají na straně jedné o analytickou převahu úlohy socializace při integrování společnosti a na straně druhé o koncepci jednání jakožto systému. Dynamické problémy integrace společnosti jsou výsledkem rovnováhy sil uvnitř společnosti, které zajišťují udržení či změnu sociálního systému, ale nakonec se také opírají o analýzu motivačních problémů jedinců vůči sociálním strukturám. Problém řádu se stává problémem spojení psychologizující teorie motivace a teorie strukturálního chování sociálních systémů. Jinými slovy, jádrem Parsonsova analytického postupu je dualismus jedince a sociálního světa. Pro něj však na rozdíl od Durkheima má distance matice alespoň v jeho původní formulaci spíše znaky epistemologické problematiky než historického pojetí modernity.

2. KOORDINACE JEDNÁNÍ

Na úrovni interakce

Každá společnost, aby mohla fungovat, vyžaduje koordinovaný systém jednání. Jednání je odpověď motivovaného aktéra na situaci podle určitého stavu socializace. V jádru parsonovské teorie jsou vždy hodnoty, které definují možné alternativy. Integrace

⁹ *Ibid.* s. 732.

¹⁰ Talcott Parsons, *The Social System*, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1951, s. 27.

společnosti záleží na tom, nakolik se její členové přihlásí ke společným hodnotám. Parsons si však velmi rychle uvědomil velice všeobecný a abstraktní charakter této myšlenky.¹¹ Neexistuje žádný přímý vztah mezi obecným hodnotovým systémem společnosti a skutečně vykonaným jednáním jedince. Kdybychom tento vztah předpokládali, znamenalo by to, že účastník je zbaven jakékoli možnosti zvažovat svůj vztah k situacím a cílům. Proto se musí normy stanovit na co nejméně všeobecné úrovni a musí být udržovány pomocí systému omezení. V každém případě, i když se Parsons touto cestou nakonec nevydal¹², mnohokrát upozorňoval na nepřekonatelnou odchylku mezi hodnotami a situacemi. Hodnoty jsou aktualizovány částečně a nedokonale ve skutečných situacích interakce, jejíž východisko je výsledkem kompromisu mezi hodnotami a situacemi. Pro Parsonse jsou však významy, které aktéři mobilizují během interakce, například uplatňováním nároků, pouhými explikacemi hodnot. Hrají tak nějakou roli při regulaci jednání, ale přesné určení jejich stupně intervence je vždy otázkou zkušenosti a nemůže v žádném případě být vyvozováno *a priori* z teoretického předpokladu. Takto definované hodnoty mají heuristicky omezený význam, ale to neznamená, že by nebyly klíčem k parsonsovskému modelu. V tomto stadiu svého pojetí dobře zpracovaném v dílech z roku 1951, *The Social System* a (spolu s Shilsem a ostatními) *Toward a General Theory of Action*, je Parsons přesvědčen, že koheze společnosti úzce závisí na systému obecných hodnot, na sociálních institucích a na souboru motivací na úrovni osobnosti.¹³ Stabilita společnosti vychází z faktu, že hodnoty symbolické oblasti

¹¹ Talcott Parsons, „Durkheim's Contribution to the Theory of Integration of Social Systems“ (1960), in *Sociological Theory and Modern Society*, New York, The Free Press, 1967, s. 3–34.

¹² Což částečně opravňuje Garfinklovy kritiky. Srov. Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1967.

¹³ Tento Parsonsův sklon zdůrazňovat rovnováhu sociálního systému nebo alespoň postulovat existenci regulativního normativního rámce, na jehož základě se interpretují deviace, je středem kritik jeho díla všech zastánců konfliktualistické sociologie. Srov. Ralf Dahrendorf, *Classes et conflits de classes dans la société industrielle* (1959), Paris, La Haye-Mouton, 1972; John Rex, *Key Problems in Sociological Theory*, London Routledge and Kegan Paul, 1961, ve Francii zvláště Alain Touraine, *Production de la société*, Paris, Seuil, 1973.

společnosti se v důsledku socializace nacházejí také v myslích aktérů. Aktér pak reaguje v souladu s normami, které přijal za vlastní, snáze, jsou-li jeho činy posilovány zároveň objektivními i subjektivními odměnami. Pro tuto normativní koncepci je odměna považována za nezanedbatelný prvek sociální rovnováhy. Je „primárním funkcionálním imperativem osobnosti“.¹⁴

Posílení motivace však aktéra nezabavuje problému volby, kterému je v konkrétní situaci vystaven. Parsons si toho byl plně vědom, a proto se této problematice věnoval se zvýšeným úsilím. Vytvořil dichotomické páry popisující zároveň aktivní hodnotící proces aktéra a jeho limity. Bude to analytická úloha, zasvěcená konfiguracím proměnných. Každá z nich je dichotomií, aktér si musí vybrat jeden z cílů, dřív než pro něj situace nabude významu, tedy dokonce ještě dříve, než bude moci mít na tuto situaci jakýkoliv vliv. „Tvrdíme, že je pouze pět *základních* proměnných vzorců (to znamená pět variant odvozených přímo z teorie jednání), a pokud je soupis *vyčerpávající*, pak tvoří systém. Vyjmenujme si je tedy a pro názornost je očíslojme: 1. Afektivita – afektivní neutralita; 2. Orientace na sebe – orientace na kolektiv; 3. Univerzalizmus – partikularizmus; 4. Askripce – výkon; 5. Neurčenost – určitost.“¹⁵

Podstatné je, že tato charakteristika umožňuje tím, že definuje jednání těmito proměnnými vzorců, pochopit relativní stabilitu volby uskutečněné aktérem a zároveň nevyhnutelnost volby přítomnou v každém činu. Tyto konfigurace proměnných jsou jemnou směsí kritérií společenství a společnosti, o nichž píše Tönnies nebo Weber¹⁶, Parsonsova kombinace je však bohatší, méně striktně evoluční, s širší škálou možností, a může popsat i kontradiktorické akty či tenze v jednání, i když má Parsons někdy tendenci na to zapomínat. Takže jsou-li v zásadě možné všechny kombinace, jejich kompatibilita různých proměnných

¹⁴ Talcott Parsons, Edward A. Shils (s Jamesem Oldsem), „Values, Motives and Systems of Action“, in Talcott Parsons, Edward A. Shils (eds.), *Toward a General theory of Action* (1951), Cambridge, Harvard University Press, 1959, s. 180.

¹⁵ *Ibid.* s. 77. Zvýrazněno Parsonsem a Shilsem. Viz také *The Social System*, op. cit., s. 58–67.

¹⁶ Referenci Parsons vyjádřil explicitně, náznak se nachází již v jeho prvním díle, Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, op. cit., s. 686–694.

záleží na vztahu mezi sociálním systémem a jeho okolím, což vysvětluje víceméně podivný či vzácný charakter některých kombinací.¹⁷ Tato analytická pružnost umožňuje popsat, jak aktéři odpovídají svým chováním na strukturální diferenciaci domén jednání vlastních modernitě. Zároveň je však Parsons nucen zaměřit se na vyčerpávající charakter proměnných, takže uskutečněný analytický pokrok bude mít jen malý přínos. Je jich pět, ne víc, ne méně. Proměnné otevírají prostor možného v sociálním jednání, ale zároveň vymezují možnosti a redukuje volbu na pouze několik kombinací.¹⁸ Tyto proměnné se používají pro všechny dimenze jednání (motivy, role, hodnoty) a společně vytvářejí skutečný systém.¹⁹

Sociální život probíhá v narůstajícím množství rolí a úkolů a prochází extenzí pole komunikace mezi aktéry, jehož komplexita je útočištěm pro nové koordinační mechanismy, stejně tak jako pro vymezení vhodných oblastí. Otázka motivace, to jest odpovědi aktéra na různé nároky vyplývající z různých rolí, které musí ztělesňovat, se stává jedním z hlavních problémů moderní společnosti. Přihlášení se k hodnotám a loajálnost ke skupinám, jichž je členem, působí proti objektivnímu odcizení, které s sebou přineslo rozšíření sfér jednání. Fakt, že jsou jedinci v jedné společnosti součástí několika společenství, je základní charakteristikou každé lidské společnosti, pluralita rolí se však v důsledku různých procesů diferenciací stává převažujícím rysem moderních společností. Soukromé motivace jedinců jsou nicméně nasměrovány do sociálního systému díky náležitosti k velkému počtu společenství a z ní vyplývající loajalitě a díky kulturní legitimizaci normativního řádu. Vzdor všem mechanismům existují

¹⁷ O proměnných a jejich hranicích srov. François Chazel, *La théorie analytique de la société dans l'oeuvre de Talcott Parsons*, Paris, Mouton-La Haye, École pratique des Hautes études et Mouton & Co., 1974, s. 45–63.

¹⁸ Proměnné vzorců tvoří tak vyslovením Parsonsova prvotního postupu, jímž se pokusil formulovat zásadní problém dvojí nahodilosti sociálního jednání. Srov. Talcott Parsons, *The Social System*, op. cit., s. 36 a násl. k vysvětlení této závažnosti.

¹⁹ Slavná Parsonsova analýza moderní lékařské praxe v X. kapitole díla *The Social System* je toho dokladem. Srov. Talcott Parsons, *The Social System*, op. cit., s. 428–479. (Existuje částečný překlad do francouzštiny: „Structure sociale et processus dynamique: le cas de la pratique médicale moderne“, in *Élément pour une sociologie de l'action*, op. Cit., s. 193–255).

však vždy tendence k odchylkám, aktér se vlastně může „odchýlit od konformity normativních kritérií“²⁰, k odchylkám od kultury společnosti všeobecně přijímané. Konfigurace proměnných umožňuje také podle Parsonse popsat existenci recipročních očekávání aktérů a zároveň jejich svobodné volby ve složitých situacích.

Parsonsova úvaha se v tomto stadiu vztahuje ke čtyřem základním momentům. Parsons především od počátku stanovuje tři strukturální aspekty úplného a konkrétního systému sociálního jednání: kulturu, společnost a osobnost.²¹ Za druhé podal specifikum koordinace interakce, bez něhož by interakce musela být ponechána nahodilosti. Za třetí jde o studium prvků, které posilují vzájemné prolínání interakcí požadované normami, soubor odměn a trestů, které má k dispozici sociální celek. A konečně ucelenou a obecnější odpovědí na otázku, jaký je hlavní důvod reciprocity jednání, je socializace, nebo spíše přesněji komplementarita institucionalizace norem a hodnot a jejich internalizace jedinci zajišťující rovnováhu během jejich interakcí.

Zamýšlíme-li se nad přísně vymezeným úkolem interakce podle Parsonse, pak se nám ozřejmí rozdíl mezi úlohou přisuzovanou konfiguracím proměnných vzorců (koordinace) a teorií socializace (integrace). Podle něho se hodnoty a normy nikdy nestanovují během interakce, i přesto, že se jejím prostřednictvím prosazují. Ve svých dílech nikdy nepopírá prioritu socializace. Hodnoty a normy existují před veškerými interakcemi. Proměnné vzorců umožňují analyticky strukturovat prostor volby aktérů, ale nakonec jsou pevně ukotveny v adekvátní a předem vytvořené představě socializace. Jako nedostatek se profiluje pouze omezený koncept pojmu anomie jako skutečné antiteze plnohodnotné institucionalizace, to znamená naprosté absence strukturální komplementarity v průběhu interakce aktérů.²²

²⁰ Talcott Parsons, *The Social System*, op. cit., s. 206.

²¹ V tomto stadiu označuje kultura velké symbolické soubory s významem, který jednotlivci potřebují během svých interakcí. Společnost se odvolává ve vzájemné závislosti mezi různými interagujícími osobami. Osobnost charakterizuje jedinečnost každého z aktérů. Tato rozlišení tedy, jak tomu bude později s modelem AGIL, jsou analytické kategorie, které neodpovídají žádné konkrétní realitě. Každá konkrétní jednotka musí být analyzována ve třech systémech.

²² Talcott Parsons, *The Social System*, op. cit., s. 39.

Koordinace směny mezi systémy

Druhé Parsonsovo řešení problému koordinace jednání postupuje přes změnu úrovně analýzy, středem zájmu jsou vztahy směn mezi různými sociálními subsystemy. V předešlém případě byla koordinace uvažována v systému rolí, napříště již bude záviset na způsobu, jakým se různé subsystemy uvnitř teorie společnosti budou spojovat.

Pro popis tohoto problému použije Parsons ke své teorii čtyř funkcí (AGIL) obecný analytický rámec. Bude společný pro jednání, malé skupiny, sociální systémy, subsystemy, zobecněná symbolická média směny, pro velice heterogenní úrovně reality... Ve skutečnosti se objevuje od počátku padesátých let v celém jeho myšlenkovém systému. AGIL se stává invariantní strukturou funkcí, obecnou, abstraktní, popisující značné množství aplikací, jež jsou více či méně nahodilé podle jednotlivých případů. Schéma navozuje ovzduší analytických příbuzností mezi různými prvky sociální reality; jeho kouzlo je pro Parsonse zřejmě spíše v jeho schopnostech stanovit integrující kritérium na různých úrovních u nestejnorodých, ba dokonce nezávislých prvků, než v jeho heuristické způsobnosti. Pomocí AGILu je možno jediným analytickým postupem provést dvě operace: popsat narůstající diferenciaci moderní společnosti a zavést jediné analytické kritérium umožňující její integrované vnímání.

Podle Parsonse tedy existuje vztah mezi proměnnými vzorců a funkcionální analýzou.²³ Mimo jejich analytickou nezávislost je jasné, že proměnné vzorců stejně jako teorie čtyř funkcí jsou pouze další odpovědí na jedinou hlavní otázku, totiž jaký stupeň abstrakce je nezbytný pro obecnou teorii. Jeho snaze neuzavřít teoretický systém předčasně, ale vypracovat naopak systematické pojmové schéma, které by mělo obecnou platnost²⁴ odpovídá však analýza primárních funkcí lépe než proměnné vzorců.

²³ K úvahám o nestoudném charakteru objevu AGIL viz François Bourricaud, předmluva in *Éléments pour une sociologie de l'action*, op. cit., s. 86–93.

²⁴ Srov. myšlenkový přehled, který Parsons podává o obecné sociologické teorii v roce 1950, ještě před tím, než rozpracoval schéma AGIL. Talcott Parsons „The prospects of Sociological Theory“ (1950), *Essays in Sociological Theory*, New York, The Free Press, 1954, s. 348–369, zvláště s. 352 a násl. Pěkný příklad setkání intelektuálního očekávání a analytického schématu.

V této fázi myšlení vychází Parsons z jednoduchého víceméně metafyzického postulátu o rovnováze sociálního systému a věnuje se upřesnění povahy vztahů mezi různými subsystemy, povahy především symbolické, stejně jako jsou symbolické vzájemné závislosti mezi nimi a jako je symbolický sociální systém sám o sobě. Sociální systém není statický ani zcela rovnovážný; má určité prahy, po jejichž překročení už je změna nezvratná. Obecná teorie nepopisuje sociální systém jako *empiricky* integrovaný celek, ale jako systém, jehož *problematiku* je třeba analyzovat pomocí sjednoceného konceptuálního rámce.²⁵ Sociální systémy si zajišťují trvalost v prostředí, na které dohlížejí pouze částečně. Dvojitý konstitutivní úkol sociálních systémů vysvětluje následující situace: musí zachovávat vnitřní rovnováhu a zároveň udržovat hranice s okolím. Stav vztahů mezi systémem a okolím ale není čistým výsledkem náhodilého jednání, je naopak vždy přesně definovaný předem, hodnotami určujícími různé institucionální řády společnosti. Proto se u Parsonse potřeby integrace společnosti a jejího technického průběhu zakládají na potřebách kulturních a axiologických.

Změna analytické úrovně je ovšem nesmírně důležitá. Analýza každého systému jednání vychází tedy ze čtyř funkcí: adaptační funkce (A, která slouží k nastolení vztahů mezi systémem a jeho okolím), funkce realizační – kolektivních cílů (G, schopnost systému zaměřit se na cíl a směřovat k němu), funkce integrační (I, prvky, kterými systém zajišťuje svou vnitřní stabilitu) a funkce latentní (L, neboli udržování kulturních modelů).²⁶ Význam funkcí určují jejich kybernetické vztahy, udržování vzorců obsahuje nejvyšší úroveň informace, a má tedy hlavní úlohu při kontrole jednání, zatímco adaptace má více energie, a tak je nejdůležitější při úpravách jednání, tím spíše, že přímo fyzikální prvky lidského jednání (kyslík, teplota, výživa) nejsou „kontrolovatelné“ kybernetickou hierarchií systémů. Oddělují se tak

²⁵ Talcott Parsons, *Structure and Process in Modern Societies*, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1960, s. 13.

²⁶ O sebraných prezentacích čtyř funkcí srov. Parsonsův úvod: „An Outline of the Social System“ in Talcott Parsons, Edward A. Shils, Kaspar D. Naegle, Jesse R. Pitts (eds.), *Theories of Society*, díl I., New York, The Free Press, 1961, s. 30–79. Didaktickou prezentaci modelu viz Guy Rocher, *Talcott Parsons et la sociologie américaine*, Paris, PUF, 1972.

od sebe na jedné straně systémy, které zajišťují vnitřní informační funkce, inovační a symbolicky komunikativní reprodukci hodnot a norem (latenci a integraci) a na straně druhé systémy adaptační, systémy realizace cílů, které odpovídají směnám s vnějším prostředím.

Mezi primárními funkcemi a různými subsystemy *obecného systému jednání* existují ostatně souvislosti v podobě systému organismu chování (pojímaném jako adaptační systém, který je místem nezbytných lidských zdrojů pro ostatní systémy), systému osobnosti (který má rozhodující význam pro realizaci kolektivních cílů, neboť je primárním činitelem v procesech jednání), systému sociálního (který má hlavní integrační význam a vytváří se zásadně s ohledem na skloubení sociálních vztahů) a systému kulturního (který se vytváří kolem komplexů symbolických významů a má významnou úlohu při udržování kulturních vzorců).²⁷ Z tohoto hlediska je nejzřetelnější intelektuální pouto mezi trojschématem kultura-společnost-osobnost předšlého období a modelem čtyř funkcí, jak to potvrzuje i povaha jejich směn. V těchto čtyřech subsystemech jednání je celý soubor interpretací, jako je například internalizace kulturních norem u jednotlivců nebo institucionalizace kulturních norem v sociálním uspořádání. Každý sociální systém je tedy vlastně kombinací těchto strukturálních komponentů a jeho stabilita záleží na tom, jakým způsobem jsou role a kolektivity nařízeny hodnotami a specifickými normami.

Každé ze čtyř základních funkcí odpovídá nějaký specifický sociální subsystem: ekonomický (jehož hlavní rolí je organizovat technologický proces a v širším smyslu ho přizpůsobit tak, aby sloužil sociálnímu systému), systém politický (který má za úkol organizaci kolektivního jednání, které je zaměřené na dosažení kolektivních cílů), sociální společenství (které musí především zajišťovat integritu společného kulturního zaměření), a nakonec kulturní systém jakožto prostředí společnosti, které má hlavní úkol udržovat kulturní vzorce prostřednictvím legitimizace normativních příkazů, a zajišťovat vzájemnou důvěru členů společnosti.

²⁷ K tomuto tématu ve francouzštině viz kapitola II v Talcott Parsons, *Sociétés. Essai sur leur évolution comparée* (1966), Paris, Dunod, 1973, s. 6–38 (česky *Společnosti*, Praha, Mladá Fronta, 1971).

Je snadné pochopit, jak se již vytvořený model upotřebí uvnitř každého sociálního systému, a dokonce i jak se může téměř donekonečna používat, protože každá součást každého subsystemu společnosti může být také analyzována skrze tyto čtyři funkce.²⁸ Toto tvrzení mohlo přinutit jisté Parsonsovy kritiky k prohlášení, že jeho koncepce moderní společnosti je nadřazenou teorií odpojenou od empirických skutečností²⁹, a nebo že má skutečně stálou tendenci redukovat reálná jednání na předem vytvořené analytické rámce.³⁰

Jistě zajímavější než tyto často velmi umělé aplikace³¹ bude Parsonsova analýza směn mezi různými subsystemy společnosti, protože tak rozvinul svou druhou významnou analýzu koordinace jednání. Bude to jeho teorie zobecněných symbolických médií směny (hospodářství odpovídají peníze, politickému systému moc, sociálnímu společenství vliv, kulturnímu systému aktualizace morálních a kulturních závazků). Zobecněná symbolická média směny jsou funkcionálními specializovanými jazyky, přísně vymezenými kódem a symbolickými zprostředkováními mezi různými sociálními jednotkami. Podle Parsonse každá komunikace předpokládá směnu sdělení mezi aktéry či sociálními jednotkami, která se realizuje buď v přímém fyzickém kontaktu, nebo prostřednictvím jistých médií. V analýze sociálních systémů komunikace pomocí zobecněných symbolických médií

²⁸ Tak například pro ekonomické subsystemy budeme mít vlastnictví (A), upravení podmínek pro užívání (G), smlouvu (I), ekonomickou rovnováhu (L), zatímco pro politický subsystem by strukturální složky byly: upravení (A), autorita (G), leadership (I), účinnost organizace (L *organizational effectiveness*). Krátkou a srovnávací prezentaci těchto dvou subsystemů společnosti srovnej Talcott Parsons, „Some principal characteristics of industrial society“ in *Structure and Process in Modern Societies*, op. cit., s. 132–168.

²⁹ Srov. kritiku Charlese Wrighta Millse, *L'imagination sociologique* (1959), Paris, Maspero, 1967, kap. II.

³⁰ François Chazel, *La théorie analytique de la société dans l'oeuvre de Parsons*, op. cit., 1972.

³¹ Více autorů zdůrazňovalo tyto podivnosti a příliš velkou snahu Parsonse uplatnit navíc analogickým způsobem svůj model AGIL na všechny úrovně reality. Hlubokou a ostrou kritiku tohoto hlediska viz Jeffrey Alexander, *The Modern Reconstruction of Classical thought: Talcott Parsons*, díl IV., *Theoretical Logic in Society* (1983), Californie, University of California, 1985, s. 170 a násl.

charakterizují principy procesů interakce, kterými se řídí jednání různých sociálních jednotek, ale jejich prostřednictvím tyto různé skupiny interagují. I když je funkcionální analýza nakonec založena na strukturální kompatibilitě subsystémů, její přínos je stejný jako přínos dynamismu pro studium společností.³²

Prvním Parsonsovým médiem, o které se ostatně do jisté míry opírají i všechna ostatní, není nic jiného než peníze.³³ Peníze jsou skutečným institucionalizovaným směnným médiem, které umožňuje zobecnění vzájemných očekávání a závazků (*commitments*), protože prostým oběhem vzbuzuje neformální důvěru mezi aktéry. Jejich význam je vnitřně spojen s nárůstem a diferenciací sociálních sfér, jejichž komplexita vyžaduje interpersonální mechanismy komunikace. Síla Parsonsovy analýzy je v pochopení, že nad bezprostředním fyzickým podkladem měny je vlastně symbolický mechanismus, jehož užívání nebo utrácení definuje určitý proces komunikace. Stabilita systému závisí na důvěře aktérů v prostředek a vlastní sociální subsystém, a tato důvěra vyžaduje jakýsi vzájemný vztah mezi aktérovými možnostmi a symbolickými aspekty procesu komunikace. Paradigmatická váha peněz přiměla Parsonse k tomu, že analyzoval vztahy mezi různými subsystémy jako pouhé směny.

Podle vzoru peněz, zobecněním jejich charakteristik došel Parsons ke směnným prostředkům jiných subsystémů, jako jsou – moc, vliv a působení hodnot. Moc není shrnuta do čistě negativní koncepce nebo do koncepce nátlaku, ale popisuje proces, kterým jsou definovány či realizovány určité kolektivní cíle, a i když tyto cíle mohou být velmi různé podle typu společností, většinou usilují o zajištění rovnováhy v systému působení. I když

³² Poznamenejme, že ke konci života rozvine Parsons teorii médií směny na úrovni obecného systému jednání samotného nastolením čtyř jiných médií – inteligence, kompetence, afektu a definice situace – ve shodě se čtyřmi funkcemi. Viz Talcott Parsons, *Social Systems and Evolution of Action Theory*, New York, The Free Press, 1977.

³³ Talcott Parsons, Neil J. Smelser, *Economy and Society. A Study in the Integration of Economic and Social Theory* (1956), London, Routledge and Kegan Paul, 1957, s. 140–141. Přísnou kritiku hypergeneralizace průměrného příkladu peněz mezi ostatními symbolickými prostředky viz Jürgen Habermas, *Théorie de l'agir communicationnel* (1981), díl. II, Paris, Fayard, 1987, s. 285 a násl.

nikdy neskrývá používání síly, zdůrazňuje nicméně spíše úlohu moci při realizaci legitimních cílů společnosti. Moc stejně jako bohatství musí být rozdělena a distribuována, ale „musí být také vytvářena a má stejný počet funkcí kolektivních jako distributivních. Peníze mají schopnost mobilizovat zdroje společnosti k realizování cílů, ke kterým byla nebo mohla být „veřejnost“ zavázána.“³⁴ Jinými slovy, moc je utlačivá síla sociálního systému, která působí jako interakce (se souborem sankcí) i jako symbolické médium.³⁵

Vedle moci a peněz staví Parsons dva další prostředky, a těmi je vliv a působení hodnot. Vliv charakterizuje jako symbolický kód, který přivede člověka k tomu, aby určitým způsobem reagoval za jakýchkoli okolností. Díky vlivu může jeden aktér strhnout v rozhodování ostatní (a nebo sociální jednotku), aniž by jim nabídl přímo nějaký ceněný ekvivalent. Je třeba stanovit, do jaké míry je aktér, který akceptuje vliv jiného, přesvědčen, že jedná v zájmu systému, jehož obě součásti si připadají solidární. Toto přesvědčení opět záleží na důvěře, kterou má Alter ego v Ego, ostatně méně v jeho osobu, než v systém rolí, jehož jsou oba součástí. Vliv je tak, jak se obvykle projevuje v institucionálním rámci, závislý na autoritě, na institucionální podpoře, která vzbuzuje důvěru v rozhodnutí, která přijal jedinec na základě svého postavení. Stejně jako moc či peníze, i vliv umožňuje oběh rozhodnutí a přitom iniciuje jednání, nakonec zapojí aktéry, kterých se uskutečnění volba týká.³⁶ Posledním médiem směny je působení hodnot, které nutí aktéry, aby své chování přizpůsobili určitým hodnotám; podle jejich víceméně bezprostředního přijímání těchto hodnot se pozná, že jsou členy té které společnosti.

Tato média usnadňují směnu a komunikaci mezi subsystémy – rozšiřují totiž pole jednání, iniciativu aktéra, jeho možnosti volby v konkrétních situacích, v nichž se nachází (například si může zvolit, zda použít či nepoužít peníze, jestli se bude zásobovat na různých místech, rozhoduje, kdy peníze utratí, atd.).

³⁴ Talcott Parsons, „The Distribution of Power in American Society“ in *Structure and Process in Modern Societies*, op. cit., s. 221.

³⁵ Talcott Parsons, „On the Concept of Political Power“ (1963), *Sociological Theory and Modern Society*, op. cit., s. 297–354.

³⁶ Talcott Parsons, „On the Concept of Influence“ (1963), in *Sociological Theory and Modern Society*, op. cit., s. 355–382.

V tomto užším smyslu jsou média skutečnými institucionalizovanými komunikačními kódy, které umožňují oběh jakéhokoli sdělení pod podmínkou, že aktér přijme požadavky daného kódu. Schopnost jedince působit na svět sociální roste zároveň s jeho schopností zprostředkovávání. Ve vysoce diferencované společnosti se ovládání vnějšího světa děje prostřednictvím celého souboru symbolických médií, které jednotlivce do jisté míry vzdalují od přímého fyzického kontaktu s objekty. Zároveň se ale tím, že se pomocí těchto symbolických neosobních médií realizuje čím dál víc jednání, žádá od jednotlivce veliká důvěra v médium samo, jak to potvrzuje ztráta důvěryhodnosti měny během inflačních procesů.

Média směny mají zajišťovat spojení mezi různými systémy společnosti a umožňovat, a to je nezanedbatelný analytický průlom, odpoutání symbolů od jejich závislosti na jazykové komunikaci a jejich vkořenění do bezprostředního kontextu.³⁷ Jedná-li se však o skutečné specializované jazyky vlastní různým subsystémům, pak se má Parsons na pozoru, aby je neodděloval od jejich nezbytné existence ve společně sdílené kultuře.

Koordinace jednání a integrace společnosti

Pro některé autory je přechod k teorii systémů skutečnou změnou v Parsonsově myšlení, protože tam, kde jsou proměnné vzorců dány na roveň aktérům, model AGIL sestupuje z výše a studuje aktéra pouze na základě problémů sociálních systémů.³⁸ Jürgen Habermas jde ještě dál a nachází v této změně kurzu Parsonsovův přechod od hermeneutické koncepce jednání k objektivistické teorii sociálních systémů.³⁹

Ve skutečnosti je základem parsonsovske koncepce nepotlačitelné napětí mezi tím, co se odehrává v systémové rovině jednání (tj. co je v tomto kontextu nutno chápat pod pojmem ko-

³⁷ K tomuto bodu viz pronikavý výklad Françoise Bourricauda, *L'individualisme institutionnel. Essai sur la sociologie de Talcott Parsons*, Paris, PUF, 1977, zvláště s. 180 a násl.

³⁸ Robert Dubin, „Parsons' Actor: Continuities in Social Theory“, *American Sociological Review*, 25, 1960, s. 457–466.

³⁹ Jürgen Habermas, *Théorie de l'agir communicationnel*, díl II, op. cit., s. 270 a násl.

ordinace chování, zvláště zobecněnými symbolickými médii, to jest tam, kde je aktér součástí systemizované sítě nátlaků a podnětů), a co se odehrává v rovině interakce, kterou popisují proměnné vzorců. Tyto dvě dimenze se nikdy zcela nespojí, přestože Parsons vynaloží titánské úsilí. Nebo spíše se tyto roviny spojit nemohou, pouze pod podmínkou, že by se rozlišoval přísně (což je pravděpodobně ten nejšetrnější a nejméně kontradiktorický způsob, jak vysvětlit dílo, které je jen velmi málo hospodárné a často si protiřečí) problém koordinace chování (systémového nebo interaktivního) a problém integrace společnosti. První je dynamického řádu, druhý, zvláště svým pojmem socializace, má explikativní úlohu v pravém slova smyslu.

Je-li odchylka v rozmezí mezi proměnnými vzorců a zobecněnými symbolickými médii směny, pak obojí musí být interpretováno pouze jako prostředky koordinace jednání, aby se intelektuálně i prakticky snížila komplexita možných úprav mezi jednotlivými aktéry a systémem v silně diferencované společnosti. Záleží však nakonec pouze na jediné koncepci integrace společnosti. Parsonsových tvrzení v tomto smyslu je mnoho a vždy jsou lapidární: „Nezákladnější teorém teorie jednání je následující: *struktura systémů jednání je dána* institucionalizovanými (institucionalizují se v sociálních a kulturních systémech) proměnnými významů (*patterns of cultural meaning*), a/nebo proměnnými internalizovanými (osobnostmi či zařízeními).“⁴⁰ Nebo ještě v roce 1968, když hovoří o analytické prioritě individuálního aktéra a následně o procesu internalizace hodnot: „Subjekt sociální interakce má v zásadním smyslu logickou prioritu před subjektem sociálního systému.“⁴¹

Jinými slovy, proměnné vzorců, jakož i zobecněná symbolická média směny, je třeba chápat jako principy zavedené analýzou za účelem podání přesnějších údajů o koordinaci jednání. Jestliže se nabízí podobnost Parsonsových zobecněných symbolických médií s jazykem, pak podobnost s jazykem je ještě zřetelnější,

⁴⁰ Talcott Parsons, „The Point of View of the Author“ in Max Black (ed.), *The Social Theorie of Talcott Parsons*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1961, s. 342. Zvýrazněno Parsonsem.

⁴¹ Parsonsovo potvrzení v roce 1968. Použito z Jürgen Habermase, *Théorie de l'agir communicationnel*, díl II, op. cit., s. 219.

vezmeme-li v úvahu proměnné vzorců. Oba jsou filtrem a jejich vlastnost mediátora ostatně silně podtrhuje fakt, že Parsons nikdy nepomýšlel na jejich možnou autonomnost, až na několik příležitostných shod v případech, na které pohlížel jako na inflaci nebo deflaci symbolických médií. Jejich úkolem je usnadňovat komunikaci mezi aktéry nebo systémy a jejich hlavní náležitost je založena na důvěře, kterou jim aktéři věnují; jejich správné fungování vždy vyžaduje jistou formu normativního souhlasu. Odtud pramení význam, který po celý svůj život přisuzoval schopnosti společnosti vytvářet solidaritu a budovat (nebo udržovat) nezbytné motivace aktérů. Jak jsme již několikrát mohli zaznamenat, u Parsonse nenajdeme posun výkladu termínu socializace k modelu systémové integrace (to jest nenormativní) zaručované pouze symbolickými médii. Veškerý projev koordinace jednání je vždy podložen koncepcí integrace společnosti oklikou přes teorii socializace.⁴² V tomto smyslu zůstává Parsons po celý svůj život hluboce durkheimovský.⁴³ Jeho model přesněji umožňuje normativně posílit společnost, po jejímž ovlivnění Durkheim neustále pátral. Ne však proto, abychom z Parsonse udělali, jak se to často stávalo, naivního normativistu. Podle něho je aktér jistě vždy chopen volby, ale tato volba musí být slučitelná s ostatními volbami a zvláště s ostatními hodnotami společnosti. Tato shoda však nevzniká nikdy sama od sebe: její nepřesnosti stejně jako neúspěchy jsou součástí jeho vidění věcí. Je-li středem teorie socializace, pak ovšem nesmíme nikdy zapomínat, že se u něj nikdy nejedná o pouhou souvislost mezi strukturou osobnosti a strukturou instituce.

⁴² Proto je obtížné sledovat až do konce Habermasovu kritiku tohoto pojmu integrace obsaženého v modelu AGIL, který vypovídá o určitém druhu záměny mezi integrací kulturních norem a integrací výměn mezi systémy. Rozlišovat je třeba mezi koordinačními prostředky jednání a socializací jakožto specifickým výsledkem integrace společnosti, *stricto sensu*.

⁴³ Talcott Parsons, „An Outline of the Social System“, in Talcott Parsons, Edward A. Shils, Kaspar D. Naegle, Jesse R. Pitts (eds.), *Theories of Society*, díl I., op. cit., s. 31.

3. SOCIALIZACE - KLÍČOVÝ POJEM

Pro Parsonse je spojení souboru společně uznávaných hodnot s jedinci internalizovanou strukturou dispozic – potřeb „ústředním fenoménem dynamiky sociálních systémů“.⁴⁴ Tento jeho zájem prochází více než jiné koncepty většinou jeho děl, od prvního z nich z roku 1937 až do fáze modelu AGIL. Ve všech studiích postupně upřesňuje přiměřenost kultury ke společnosti a osobnosti, a později se ještě zmíní i o adekvátnosti organismu.⁴⁵ Obecněji pak podle Parsonse musí čtyři funkce obecné teorie jednání sloužit v rámci souhrnné interpretace.⁴⁶ Načrtl rozlišení mezi systémy kulturními a sociálními na jedné straně a mezi organismem a osobností na straně druhé. Podle Parsonse se základní prvky struktury osobnosti odvozují z kulturního a sociálního systému v procesu socializace, přesto však se osobnost stává systémem nezávislým ve vztazích k organismu a v jedinečnosti své životní zkušenosti. Tyto dvě roviny se vzájemně prolínají, průnik socializace se označuje pojmem klíčová role, průnik osobnosti odkazuje ke vztahovým potřebám.

Přestože Parsons uznává soustředěný přínos Sigmunda Freuda a Émila Durkheima v oblasti socializace, dotýkal se ho způsob, jakým psychoanalýza stanovila své předpoklady a postupy. Durkheim se omezil na prohlášení, že všechna morální rozhodnutí jedinců jsou pod nátlakem společných záměrů společnosti, ale nepodal náležitou studii psychologických mechanismů internalizace morálních hodnot. Nestačí už jen tvrdit, že díky socializaci si aktér osvojí normy a hodnoty patřící společnosti, a ty se tak stávají jakožto motivace indikátorem (ukazatelem) jeho činů. Nyní je třeba detailně popsat, podle různých sociálních sfér, jeho dynamiku. Nejde o rušení hranic mezi dvěma obory, ale o zavedení jednoho obecnějšího analytického rámce. Tím, že se Freud výhradně soustředil na jedince, vzdal se důsledků

⁴⁴ Talcott Parsons, *The Social System*, op. cit., s. 42.

⁴⁵ Jeho vývoj socializace zvláště na pozadí modelu AGIL srov. Claude Dubar, *La socialisation*, Paris, Armand Colin, 1991, s. 46–53.

⁴⁶ Následný vývoj viz Talcott Parsons, „Social Structure and the Development of Personality: Freud's Contribution to the Integration of Psychology and Sociology“ (1958), in *Social Structure and Personality*, New York, The Free Press, 1964, s. 78–111.

interakcí mezi aktéry, které *vytvářejí systém*. Durkheim zase svým výhradním zájmem o systém nechal stranou fakt, že se sociální systém konstituuje právě přes interakce mezi osobnostmi.⁴⁷ Podstatné je pečlivě rozlišovat, o jakou úroveň abstrakce právě jde. Parsons respektuje to podstatné z Freudovy koncepce fází vývoje osobnosti, pouze přes studii série sociálních interakcí, v nichž se realizují.⁴⁸ Způsob, jakým je předkládá, sleduje zároveň vlastní dynamiku socializace v soustředných kruzích s čím dál tím větším poloměrem: vztah k matce, rodina, škola, společnost mladistvých...

Matka a dítě

K tomu, aby mohl vysvětlit proces socializace, použil Parsons v první řadě vztah matky a dítěte.⁴⁹ Tento vztah není pro dítě jen procesem uspokojování potřeb, ale také procesem učení se symbolickým významům jednání, jež matka uskutečňuje. Jakmile si jednou dítě osvojí tento emocionální komunikační jazyk, pak svou matku dokáže skutečně milovat. Láska tedy předpokládá internalizaci společné kultury, která umožňuje vyjádřit city a předávat je. A jakmile dítě jedinkrát rozvine tyto afektivní a kognitivní schopnosti, je pak schopno chápat morální imperativy a zákazy. Ale ať je stupeň souvislosti a systematickosti kulturních zaměření jakýkoli, je jasné, že jejich komplexnost a jejich stupeň zobecnění jsou takové, že se jich dítě může obávat pouze v interakci s dospělými, kteří už je přijali za vlastní. Výsledkem tohoto procesu je, že si dítě osvojí společnou kulturu a používá systém symbolických významů, který mu umožňuje odkazovat nejenom na různé objekty, ale zvláště na motivace ostatních aktérů. Dítě v tomto stadiu prožívá významnou transformaci své osobnosti, protože dosáhlo nové úrovně organizace, nové úrovně svých vztahů s vnějším světem, jakož i nové úrovně vnitřní

⁴⁷ Talcott Parsons, „The Superego and the Theory of Social Systems“ (1952), in *Social Structure and Personality*, op. cit., zvláště s. 18–20.

⁴⁸ Talcott Parsons, Robert F. Bales a kol., *Family, Socialization and Interaction Process* (1955), Glencoe, Ill., The Free Press, 1960, s. 31.

⁴⁹ Nejúplnější formulace in Talcott Parsons, Robert F. Bales a kol. *Family, Socialization and Interaction Process*, op. cit., kap. II., s. 35–131; srov. také Talcott Parsons, *The Social System*, op. cit., s. 207–226.

kontroly svých vlastních podnětů. Tento systém vnitřní kontroly se ustavuje prostřednictvím obecného modelu sankcí vnucené-
ho matkou. Dítě se učí přizpůsobit se záměrům druhých. Postupně, jak se vzájemné působení rozvíjí, zájem o matku se u dítěte neomezuje pouze na uspokojování jeho instinktivních potřeb, ale matka hraje sociální roli na vyšší významové úrovni, instinktivní významy se stávají symboly matčiných záměrů či postojů.⁵⁰

V těchto interakcích s matkou se dítě učí své roli, rozhodně je spolu s matkou členem společenství v přesném slova smyslu. Dítě však v tomto kolektivu nemá stejnou roli jako matka. Identifikace tedy musí být upřesněna, protože označuje proces, kterým se osoba, jakmile se stane členem nějakého společenství, učí hrát roli komplementární s rolemi ostatních členů. Parsons tvrdí, že nový člen se stává takovým jako ostatní, ale ve vztahu ke společným hodnotám dané společnosti. Dítě si osvojuje nezávislejší roli a vrhá se do objevování světa, zkouší nové motorické dovednosti a pokládá velké množství otázek o světě.

Úloha otce a rodinný systém

Vztah matka–dítě není nikdy nezávislým vztahem, je součástí širšího subsystému, vztahu rodinného, který je také součástí širšího sociálního systému. V tomto kontextu Parsons znovu interpretuje oidipovský komplex. Pro Freuda je odrazem skutečné objektové investice matky, která dříve či později vstoupí do konfliktu s rolí otce. Parsons naopak v celém příbuzenském systému přisuzuje manželství určitou strukturální prioritu před vztahem mezi matkou a dítětem, jehož výlučnost se udržuje pouze do té míry, dokud nezasahuje příliš do vztahu manželského. Jinými slovy, podle Parsonse je možné, že objektová investice předchází oidipovské fázi, ale nátlak obou rodičů ukotvený ve společné kultuře přiměje dítě, aby dospělo, to jest, aby se vzdalo závislosti na matce, neboť závislost na matce je spouštějícím faktorem oidipovské krize.⁵¹

⁵⁰ Talcott Parsons, „Social Structure and the Development of Personality: Freud's Contribution to the Integration of Psychology and Sociology“ (1958), in *Social Structure and Personality*, op. cit., s. 89.

⁵¹ Talcott Parsons, „The Father Symbol: an Appraisal in the Light of Psychoanalytic and Sociological Theory“ (1952–1954), in *Social Structure and Personality*, op. cit. s. 38–39.

V tomto stadiu dochází k nové fázi charakterizované vyšší úrovní zobecnění. Oidipovské období souvisí přímo s uvedením dítěte do narůstajícího počtu dyadických vztahů – s matkou, otcem, bratry, sestrami, se všemi, kdo patří do pojmu rodiny jakožto systému.⁵² Hlavním hlediskem je, aby se dítě již nemohlo identifikovat stejným způsobem se všemi objekty přítomnými v nukleární rodině, zvláště proto, že do procesu vstupuje rozlišení pohlaví. Pohlavní odlišnost je komplexnější u chlapců než u dívek, protože dívka může jednoduše opakovat, i když na vyšší úrovni komplexnosti, dětskou identifikaci, ale pro oba dva je ještě nutná identifikace se členy generace dětí. Zvláště chlapec má dvojitou překážku: nemůže se zcela identifikovat s matkou ve vnitřních rodinných funkcích, v důsledku sexuální kategorizace, a v důsledku generačního zařazení se nemůže rovněž ujmout stejné role, jakou má otec.⁵³

Velké dilema staví tedy do protikladu závislost na matce a výdobytky v podobě nezávislejšího jednání. Na této úrovni vlastně Parsons postavil první velké symbolické označení Otce: představuje a zároveň zosobňuje nejvyšší požadavky, hlavní zdroje, tedy respekt a autoritu, které má dítě přijmout za vlastní, a na straně druhé je odpovědný za vyhnání z ráje, který byl vytvořen mezi dítětem a matkou. I když Freud zdůrazňoval především tento druhý aspekt, oba případy jsou náchylné k neurotickým poruchám. Pro Parsonse však skutečná funkce této první oidipovské fáze je integrovat dítě do rodinného systému, ve kterém si osvojí nové role a zároveň internalizuje systém společných hodnot. Důraz klade spíše na příslušnost ke společenství než na diferenciaci rolí nebo generací.

Přechod od modelu soustředěného kolem matky k modelu rodinné solidarity předchází internalizaci sexuálních rolí. Pro Freuda nepředstavují sexuální role jako takové problém, neboť se téměř výhradně soustředí na těžkosti spojené s emocionální akceptací. Pro Parsonse je pochopení rozdílných očekávání chování spojených s pohlavím rozhodující. Tím, že se dítě učí gen-

⁵² Talcott Parsons, Robert F. Bales a kol. *Family, Socialization and Interaction Process*, op. cit. s. 79 a násl.

⁵³ Parsons vysvětluje dokonce i základní bisexualitu všech jedinců jako výsledek komplexu rolí, k nimž jsou děti v rodině nuceny: především mateřský citový postoj a k výkonu ve společnosti převážně mužský přístup.

derovým rolím, nepřijímá pouze odlišné role v rámci rodiny, ale získává obecnou kategorizaci, která přechází z rodiny na sociální strukturu. V tomto smyslu jsou genderové role první obecnou kategorizací, ke které se dítě dostává ještě před tím, než se k ní přidá kategorizace věku. Procházíme tedy od kvantitativní diferenciaci v rodinném prostředí („instrumentálně-adaptační“) k diferenciaci kvalitativní („expresivně-integrační“). Dítě, které na počátku procesu vnímá svého otce výhradně a jedinečně jako jednotlivce, dosáhne toho, že ho vnímá jako příklad zobecněného modelu. Otec je vnímán méně přes svou roli uvnitř rodiny než jako jedinec, který má mimorodinnou roli a je šířitelem obecnějších hodnot.⁵⁴ Proces postupuje tedy směrem k větší abstrakci: Jedinec zobecňuje své zkušenosti s otcem do druhových typů společenských vztahů. Hlavní význam postavy otce tkví v tom, že je zásadním zprostředkovatelem obecných hodnot kultury, které jsou internalizovány během procesu socializace.

Škola a párová skupina

Proces pokračuje učením se rolí ve škole a v párové skupině, díky kterým se jedinec dokáže identifikovat s různými kolektivy mimo svou původní rodinu. Podle Parsonse je škola nejen socializačním činitelem, ale také ovlivňuje sociální zařazení jedince.⁵⁵

⁵⁴ Toto přesvědčení přivede Parsonse k odlišnému pojetí odstupů otců, než jak ho diagnostikoval Riesman v americké společnosti padesátých let. Podle Parsonse přechod k modelu hetero-determinované socializace neznamená zásadní transformaci hodnot, ale skutečnost, že rodinný systém vyhodnotil fakt, že příprava dětí na jejich role vyžadující stále větší stupeň nezávislosti, kompetence a odpovědnosti může probíhat pouze tehdy, pokud rodina jakožto aktér socializace osvobodí dítě ze závislosti na rodičích, a toto osvobození chrání (*preclude*) rodiče před tím, aby se stali příliš konečným modelem rolí. Předávání rolí se už nemůže dít v systému přesně definovaných úloh, aniž by operační změna neznamenala základní změnu hodnot americké společnosti. Srov. Talcott Parsons, Winston White, „The Link Between Character and Society“ (1961), in *Social Structure and Personality*, op. cit., s. 212–217.

⁵⁵ Ke všemu následujícímu viz zejména Talcott Parsons, „The School Class as a Social System: Some of its Functions in American Society“ (1959), in *Social Structure and Personality*, op. cit. s. 129–154. Existuje částečný překlad do francouzštiny in Alain Gras (ed.), *Sociologie de l'éducation*, Paris, Larousse, 1974).

Tím spíše, že koncem padesátých let se v americké společnosti začal prosazovat podle Parsonse úzký vztah mezi sociálním postavením a úrovní dosaženého vzdělání. Vstupuje-li dítě do školy již v postoidipovské fázi, to znamená, že již nakládá se svou genderovou rolí jakožto s obecnou rolí ve společnosti, pak se prakticky všem ostatním společenským úlohám, zvláště těm spojeným s jeho *achievement*, naučí právě ve škole. Škola umožňuje uspořádat rozlišovací hodnocení žáků a provádí výběr a zařazování dětí do systému rolí dospělých.⁵⁶

Základní škola vlastně dítěti odkrývá jiný společenský svět. Ocitá se nejdříve v poněkud homogennějším světě, než jaké jsou všechny ostatní, které zná (třída je tvořena dětmi jeho věku). Poté se pustí do uskutečňování úkolů, které jsou diferencovanější, než ty, jež obvykle plnilo. Za třetí existuje silný protiklad ve skupině žáků v jejím počátečním smyslu pro spravedlnost a jediným představitelem světa dospělých – učitelem. Uplatňuje se systematický proces hodnocení, který pro dítě představuje odměny a tresty, a školní systém pokládá základy budoucí společenské selekce.⁵⁷ Mezi všemi složkami se nijak zvláště nerozlišují dva základní prvky školního *achievement*: čistě kognitivní prvek (školní vědomosti) a prvek mravní (důsledky pro žáka ve školním zařízení). Žák je zde totiž hodnocen rozvláchnými a obecnými pojmy v jakémsi splynutí kognitivních a mravních prvků.

Párová skupina je charakterizována plynulými přechody, protože děti jsou schopny asociativního voluntarismu, jehož jsou doma zbaveny. Skupina je především místem, kde se cvičí nezávislost na rodičích, a pro dítě znamená přijetí do světa odlišného od světa dospělých. Párová skupina ponouká jedince k výkonům (například sportovním), ale umožňuje také, aby byl přijat pro pouhou náležitost ke skupině. Silná pohlavní segregace v základní škole vlastně posiluje identifikaci s genderovými rolmi,

⁵⁶ Tento bod je rozvinut ve IV. kapitole knihy Talcott Parsons, Robert F. Bales a kol. *Family, Socialization and Interaction Process*, op. cit.

⁵⁷ Mimochodem poznamenejme, že Parsons je si vědom neformálních rozměrů třídy, která by odpovídala této typizaci, nicméně se domnívá, že jejich úloha nedokáže postihnout zásadní vlastnost formální prezentace, kterou uskutečnil. Viz „The School Class as a Social System: Some of its Functions in American Society“ (1959), in *Social Structure and Personality*, op. cit., s. 135–136.

i když právě tam také díky obecným prvkům, které škola šíří, je vyrovnávána značná tendence žáků přiklánět se k naprosto opačným genderovým stereotypům: škola vyvolává společné prvky mimo genderové štěpení.⁵⁸

Na střední škole se diferenciací upevňuje a zesiluje. Student je podrobován komplexnějšímu systému: zvětšil se počet učitelů a vyučovaných předmětů, složení tříd je heterogenní a často se mění, spolužáci přicházejí z širšího okruhu. A především hlavní výběr probíhá kolem kvalitativních typů *achievement* a odděluje se od sebe kognitivní a mravní složka. Škola si tak ponechává významné postavení v americkém hodnotovém systému, protože je zároveň založena na počáteční rovnosti příležitostí i na konečném rozdílu v *achievement*. Pak tedy diferenciací prováděná školou končí upevňováním rozdílných očekávání žáků. Dítě se odpoutává od svých starých ztotožňování se v kruhu rodiny a přijímá nový status v novém systému. Jeho nový osobní status bude tedy záviset na pozici, kterou zaujme svými školními výsledky, a následně na místě, které si získá v párové skupině. Ti, kteří lépe uspějí po kognitivní stránce, budou směřováni k technickým a specializovaným rolím, ostatní se nasměrují na role se širšími společenskými či humanitními kompetencemi. Ostatně kromě zvýraznění významu vztahů mezi pohlavími se výrazně zvyšuje prestiž párové skupiny. Začne působit jako skutečný mechanismus výběru a nikoliv už jako pouhý posilovač přenášených statusů. Děti z rodiny s nízkým sociálním statutem jsou přijímány v párových skupinách, které mají vysoký rodinný status.⁵⁹ Přednostní postavení párových skupin je dokonce významným rysem amerického vzdělávacího systému. Jeho význam je tak velký, protože stupeň úspěchu v párové skupině sám o sobě tvoří systém *achievement*. Studenti mohou dosahovat dobrých školních výsledků a přitom mít průměrné výsledky v párové skupině a naopak. V párové skupině vznikají tři čisté typy: na prostřední úrovni je ten, kdo je „dobrý kamarád“, výše je postaven

⁵⁸ Talcott Parsons, Robert F. Bales a kol., *Family, Socialization and Interaction Process*, op. cit., s. 116.

⁵⁹ Talcott Parsons, „The School Class as a Social System: Some of its Functions in American Society“ (1959), in *Social Structure and Personality*, op. cit., s. 150.

ten, kdo má prostředky k vůdcovství (leadership), a na nízké úrovni je ten, jehož jednání hraničí s delikvencí.

Vyústění párové skupiny jako činitele v procesu socializace vedle rodiny a školy je podle Parsonse součástí procesu strukturální diferenciacie vlastní americké společnosti. Role účastníka socializace se v ní sice jeví jako komplementární k roli rodiny a školy, ale vlastně přináší pouze sekundární vzorce vzhledem k těm, které přináší formální výchovný systém. Podle Parsonse je párová skupina pevně spojena se školními normami i s očekáváními rodičů. Je si samozřejmě vědom konfliktu, který může nastat mezi normami párové skupiny (popularita, kamarádství, posměch), zkrátka mezi juvenilní kulturou a systémem hodnot společnosti jakožto celkem, ale kromě případů, které považuje za menšinové, věří, že se v juvenilní kultuře objeví silné zhodnocení školního úspěchu v širší souvislosti osobního *achievement*.

Párová skupina vlastně ve školním prostředí funguje podle Parsonse jako mřížka alternativní identifikace zdůrazňující význam prvků popularita-kamarádství, vzhledem k jiné mřížce zdůrazňující školní výkony *stricto sensu*. Párová skupina se projevuje jako mřížka umožňující jednotlivci testovat jiné než striktně akademické kompetence a vytváří tak v součinnosti s hodnocením prováděným školním systémem společenské zařazení jedince. Pro Parsonse je tento systém nesmírně funkční a kromě několika zvláštních případů vylučuje, že by se jedinci mající akademické kompetence mohli nechat vláčet párovou skupinou. Tento systém má však také veliký význam pro snižování dosahu důsledků školního či společenského neúspěchu. Z tohoto pohledu může párová skupina stejně jako rodina účinně socializovat zklamání jedinců ve společnosti vystavené velikým očekáváním sociální mobility.

Socializace a modernita

Síla jeho přesného a vzácně vyrovnaného popisu vychází jak z explikativní úlohy, kterou přisuzuje socializaci, tak z podobnosti, kterou vyznačil mezi tímto procesem a sociální diferenciací. Parsons dokázal lépe než jiní sociologové popsat základ zvláštní sociologické gramatiky platné pro modernitu v procesu socializace. Podle něho socializace následuje za narůstající diferenciací

a studium vývoje systému osobnosti může být chápáno pouze jako postupné zapojování jedince do různých systémů sociální interakce.⁶⁰ Socializace je podle něho skutečná odpověď na dvojí nahodilost společenského života, na fakt, že se jedinci, přestože zůstávají svobodnými osobnostmi, podřizují nicméně normám a propojují se s ostatními tímto zvláštním morálním závazkem. Soulad mezi normativními kritérii a osobností jedinců je možný pouze za předpokladu, že se nastolí křehká symetrie povahy morální autority a sebekontroly jedince. Obě jsou s konečnou platností povahy kulturní.⁶¹ Struktura osobnosti se vytváří v procesu narůstající a rozmanité diferenciacie od prvních a jednoduchých identifikací s matkou až po složité sociální vztahy s dospělými lidmi. Navíc vzhledem k tomu, že má socializace ústřední roli při sociálních interakcích, stává se kritériem, podle něhož se musí uplatňovat ostatně sociologicky předpokládané morální kritérium dobra a zla. Socializace odpovídající sociálnímu systému je vždy posuzována kladně, je základním předpokladem integrace společnosti. Vývoj jedince se jakýmsi způsobem řídí vývojem společnosti, ontogeneze opakuje fylogenezi.

Závisí na ní konečná podoba společnosti. Zdá se, že právě tímto způsobem našel Parsons v hodnotovém systému americké společnosti vzdor nastalým změnám určitou rovinu historické stability. Dozrávání osobnosti je v americké společnosti i přes značnou sekularizaci, kterou Spojené státy prošly⁶², vždy silně

⁶⁰ Talcott Parsons, Robert F. Bales a kol. *Family, Socialization and Interaction Process*, op. cit., s. 31.

⁶¹ Tento názor byl velmi kritizován proto, že mohl skutečně vést k hypersocializované koncepci aktéra. Viz Denis H. Wrong, „The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology“, *American Sociological Review*, 26, 1961, s. 183–193.

⁶² Parsons ho charakterizuje jako instrumentální aktivismus. Instrumentální, což znamená, že společnost není cílem o sobě, ale nástrojem ve službě cílů, které jsou mimo ni. Což se vztahuje v oblasti kulturního dědictví k církevním významům, a ve světské oblasti k individualismu: společnost existuje proto, aby pomohla jedincům realizovat dobrý život. Aktivismus: Společnost má morální poslání nad zájmy a jedinec je stvořen, aby jí sloužil. V náboženském smyslu je to odkaz na *Divine Will*, ve světském smyslu se předpokládá vznik dobré společnosti, v níž je princip povinnosti jedinců jejich *achievement*. Postoje, které vyžadují mobilizaci zdrojů, které zvládnou fyzický svět.

poznámenáno náboženským základem hodnotového systému. Je-li tato sekularizace pro mnohé výsledkem strukturální diferenciace země, hodnoty nábožensky inspirované proto ještě nepozbyly v Americe své síly a jsou dokonce jedním z klíčů ke zvláštnosti americké společnosti v porovnání s evropskými společnostmi.⁶³ Parsons se ve svých polemikách s pracemi Davida Riesmana nebo Florence Kluckhohnové, které se zabývají transformací hodnotového systému ve Spojených státech, zaměřuje naopak na jeho stabilitu, přičemž změny přicházejí z nových strukturálních situací vyvolávaných diferenciací.⁶⁴ Pro Parsonse není společnost mravní osobou, jak může někdy být podle Durkheima, je naopak podmínkou morální realizace člověka, což umožňuje uskutečňovat mravní pokrok lidstva v modernitě. Struktura společnosti tak spočívá na institucionalizovaných proměnných normativní kultury podle toho, jsou-li internalizovány osobností a organismem jedinců.⁶⁵

4. MODERNÍ SPOLEČNOST A DIFERENCIACE

Popis modernizace

Hlavní proces strukturální diferenciace sám o sobě samozřejmě nemůže dostatečně popsat modernitu. Musí po něm následovat analýza růstu adaptační schopnosti systémů, upevňování abstraktních norem a analýza tvorby světské kultury.⁶⁶ Přesto však tvoří diferenciace domén jednání převážnou část Parsonsova líčení modernizace a ční i nad vývojem společnosti. Jeho

⁶³ K tomuto aspektu: Talcott Parsons, „Some Comments on the Pattern of Religious Organization in the United States“, in *Structure and Process in Modern Societies*, op. cit., s. 295–321.

⁶⁴ K tomuto bodu viz kritický postoj Parsonse k tezi o změně hodnot v americké společnosti, kterou zastával Riesman. Srov. Winston White, „The Link Between Character and Society“, in *Social Structure and Personality*, op. cit., s. 183–235.

⁶⁵ Talcott Parsons, „An Outline of the Social System“, in Talcott Parsons, Edward A. Shils, Kaspar D. Naegle, Jesse R. Pitts (eds.), *Theories of Society*, díl I., op. cit., s. 36.

⁶⁶ Srov. Frank J. Lechner, „Parsons and Modernity: an Interpretation“, in Roland Robertson, Bryan S. Turner (eds.), *Talcott Parsons Theorist of Modernity*, London, SAGE, 1991, s. 166–186.

koncepte vývoje společností vytvořená pod silným vlivem biologických analogií zkrátka třídí společnosti do tří velkých typů podle jejich stupně diferenciace. První jsou primitivní společnosti, jejichž systém symbolů dodává skupině její identitu a proniká do všech oblastí života. Společenská organizace je v podstatě založena na rovnostářských příbuzenských vztazích mezi různými klany, jejichž vývoj k vertikálnějším formám signalizuje první historický přechod a naznačuje sociální diferenciaci. Přechodné stadium společností je charakterizováno užíváním písma vyhrazeného elitě nebo spojeného s nástupem historických říší (Řím, Čína) na základě zásadních kulturních inovací. V této společnosti se historicky vynořují problémy kulturního uznání politiky, utváření byrokracie, spolu se vznikem peněz vznik ekonomického oběhu mimo tradici, a nakonec, sice ještě nedokonalá, potřeba práva. Třetím typem jsou moderní společnosti, zvláště společnost západní, jejíž rysy jsou spojeny s jejím odvozováním se od dvou kolébek kultury, Izraele a Řecka. Vlastní kulturní vliv postupuje s Parsonsovým kybernetickým schématem, v němž změna hodnot podmiňuje ostatní sociální změny.⁶⁷

V tomto sledu prochází proces změn čtyřmi cestami, které si už čtenář může dát do souvislosti se čtyřmi základními funkcemi a čtyřmi sociálními subsystemy. Ekonomie je oblastí adaptačního zlepšení, tento proces dává společenským jednotkám k dispozici širší výběr prostředků. V politice se potvrzuje proces, kterému Parsons říká diferenciace v pravém slova smyslu. Na úrovni sociální komunity probíhá proces inkluze, který označuje způsob, jímž se nové jednotky dostávají do normativního řádu, například s rostoucí extenzí občanských práv v modernitě. V rovině udržování kulturních vzorců se projevuje rozšiřování nového hodnotového systému, protože různé jednotky musí zlegalizovat své modely jednání, což paradoxně (jak postupně narůstá komplexnost sítě sociálních situací) vyžaduje, aby vzorce hodnot dosahovaly vyšších rovin obecnosti.⁶⁸

⁶⁷ Talcott Parsons, *Sociétés*, op. cit. (česky *Společnosti*, Praha, Mladá fronta, 1971) a *Le système des sociétés modernes* (1971), Paris, Dunod, 1973.

⁶⁸ K této analýze srovnej kap. II *Sociétés*, op. cit. a *Le système des sociétés modernes*, op. cit., popis na straně 11.

Všechny tři hlavní revoluce, které vymezily vznik moderního typu společnosti a které se odehrály „na jediném evolučním poli, na Západě“⁶⁹, jsou takto interpretovány pouze jako určitý druh diferenciací různých subsystémů: průmyslová revoluce (diferenciací mezi ekonomikou a politikou), demokratická revoluce (diferenciací mezi politikou a sociální komunitou) a nakonec vzdělávací revoluce (diferenciací mezi sociální komunitou a subsystémem udržování kulturních vzorců). Poslední diferenciací má v Parsonsově popisu modernity zásadní význam, neboť definice sociální komunity založené nepřímou na náboženství prochází vzdělávací revolucí jakožto hledáním nových prostředků k institucionalizaci světové kultury. Na Parsonsově zdůrazňování výchovy v tomto popisu není vlastně nic překvapivého, podle něho je přístup k některým úrovním vzdělání nutným předpokladem jak pro jedince, tak pro systémovou koordinaci společnosti.

V tomto pojetí modernizace je kybernetické schéma ve službách skutečného kulturního determinismu. Dialektika prvků materiálních úprav a kulturní kontroly přenechává v praktické analýze místo vizi, která do krajnosti zesiluje úlohu kulturních prvků. Nejenom že je kultuře přisuzována klíčová role pro integraci společnosti, ale sama změna, přestože se teoreticky předpokládá na různých úrovních, je nakonec interpretována na základě modifikací především kulturního řádu během přechodu od primitivní společnosti ke společnosti přechodové (význam přisuzovaný písmu) a přechodu této společnosti ke společnosti moderní (důraz je kladen na institucionalizované kódy vnitřního normativního řádu předepisované právem). To znamená, že Parsons sice odmítá všechny teorie upřednostňující jediný faktor, nicméně faktory změny sám hierarchizuje. Inovace záleží tedy méně na prostém rozšíření prostředků v rovině úprav jednání, opírá se spíše v souladu s kybernetickou hierarchií o vývoj pro-

⁶⁹ Talcott Parsons, *Le système des sociétés modernes*, op. cit., s. 1. Na tomto místě nepodáváme detailně Parsonsov text, ale omezujeme se na upozornění, že v tomto procesu Parsons vedle křesťanské kultury shledává „jasnější a logičtější diferenciaci, než byla diferenciací jeho předchůdců“, což jej přivádí k tomu, že počátek systémů moderních společností vidí v určitém vývoji sociálních komunit v XVII. století, zvláště pro vztah křesťanského náboženství k uznání společnosti. Srov. *ibid.*, kap. III. a IV.

bíhající ve vyšší úrovni. Proto také Parsons říká „Mám tendenci věřit spíše v kulturní determinaci než v determinaci sociální. Stejně tak se domnívám, že pro vysvětlení sociální změny jsou v sociálním systému důležitější normativní prvky než stávající materiální zájmy skupiny.“⁷⁰

Stručně řečeno, moderní společnost předpokládá rozvoj specializovaných subsystémů ve stále specifitějších funkcích v obecném systému a utváření různých koordinačních systémů, které umožňují propojení těchto funkcionálně diferencovaných subsystémů. Systém udržování hodnot, sociální komunita, politický systém a ekonomický systém se postupně diferencují a pokaždé dochází ke komplexnějšímu rozvoji mechanismu, který slouží ke koordinaci jejich směn. Modernizace postupuje přes narůstající rozdělování aktivit, až nakonec každý prvek plní novým způsobem specializovanou funkci v novém, komplexnějším a hierarchizovanějším systému.

Chvála diferenciací

Každý systém se projevuje sérií směn mezi aktéry, je založen na kontrolních mechanismech spočívajících ve vysoké úrovni informace a projevuje se ve vztazích ke svému okolí. Je dán kombinací víceméně stálých prvků, podstatná část analýzy se opírá ostatně o povahu vazeb mezi různými prvky. Pro Parsonse není zachování sociálního systému žádnou statickou a neměnnou veličinou; k zajištění zachování ve stavu funkcionální rovnováhy je naopak třeba mnoha procesů. Dokonce „není žádný rozdíl mezi procesy, které slouží k zachování systému, a těmi, které způsobují jeho změnu“.⁷¹ Rozdíl tkví v intenzitě, distribuci a organizaci prvků „elementárních“ pro struktury, jimž jsou přiděleny. Od velkého množství drobných změn se dostaneme do situace, kdy jsou mechanismy, které měly za úkol systém udržovat, překonány. Systém se vyvíjí tedy k nové formě celou sérií destabilizujících procesů, dokud se nenastolí nový rovnovážný stav, kvalitativně odlišný od stavu počátečního. Pro Parsonse tedy vývoj společnosti nevyhnutelně směřuje ke stále se zvyšující

⁷⁰ Talcott Parsons, *Sociétés*, op. cit., s. 147 (česky *Společnosti*, op. cit.).

⁷¹ *Ibid.*, s. 27.

adaptabilitě, ba dokonce k rovnováze mezi různými sociálními systémy.⁷²

Tato neustále se zvětšující diferenciaci vyvolává obnovu integračních mechanismů. Zvýšení schopnosti obecné adaptace se tedy stává kritériem k „morálnímu“ hodnocení společnosti. V takové situaci jsou možná dvě antagonistická řešení podle toho, je-li integrace úspěšná či nikoli. V těchto dvou možnostech Parsons kolísá od pesimismu, který je charakteristický pro jeho čtení nacistického hnutí, k optimismu, se kterým komentuje americkou společnost.

Připomeňme si, že v Parsonsových studiích ze čtyřicátých let je hlavní charakteristikou fašistického hnutí jeho vývoj ve fázi anomie, kdy aktérům schází institucionální pouto, které by zajišťovalo jejich sociální integraci. Jedincům chybí stabilní symbolický systém a jsou podryváni nejistotou. Komplexnost vlivů, jimž je jedinec vystaven, významně roste, společnost přestává poskytovat definice společensky sankciovaných situací a jedinec je konfrontován s velkým množstvím alternativních jednání, jejichž preferenční pořádek je na hony vzdálen jasnému stanovení.⁷³ Jestliže však toto vysvětlení odpovídá odrazu fašistických hnutí, nevztahuje se na jejich skutečné formy. Ty jsou pak vysvětlovány jako reakce proti ideologii racionalizace společnosti, jejímž symbolem se stanou Židé. Obecná tendence se projeví psychologicky různě podle odlišného stupně rozkolísanosti tradičních hodnot v sociálních skupinách. Expanze fašismu v jistých zemích je podle Parsonse dána tím, do jakého stupně integrace tradičních nacionálních hodnot dospěly symboly modernizace této země. Fašismus je tedy v západních společnostech výsledkem integrace ideologických definic situací v nedostatečně integrovaných institucionálních strukturách a psychologické reakce na anomii, která se projevuje v nějaké zvláštní etapě procesu vývoje společnosti.⁷⁴ Všimněme si, že tato analýza v sobě zahrnuje morální i dějinné hodnocení: identifikace jednání v hlavním procesu modernity

⁷² Pro velmi jasnou prezentaci konzervativních implikací pojmu rovnováha v Parsonsově díle srov. Walter Buckley, *Sociology and Modern Systems Theory*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall Inc., 1967.

⁷³ Talcott Parsons, „Some Sociological Aspects of Fascist Movements“ (1942), in *Essays in Sociological Theory*, op. cit., s. 128.

⁷⁴ *Ibid.*, s. 137–138.

ho nedefinuje pouze jako vývojové stadium: charakterizuje jej zároveň jako společensky žádané chování, neboť v případě, že se jedinec proti tomuto hnutí postaví nebo mu vzdoruje, je zpátečnický a jeho chování je morálně zavrženíhodné.

Parsons je dalek toho, aby si nepřipouštěl krize vznikající příliš velkou sociální diferenciací, ale tento aspekt věcí zůstává v jeho vizích Ameriky pomíjivým a místně omezeným a není součástí jeho obecné teorie modernity.⁷⁵ Jeho vize v poslední analýze vlastně vychází z pozitivistické filozofie dějin. V jeho pojetí vrcholné modernity není kritický prostor pro dialektickou vizi modernizace. Parsons není schopen vnímat vedle empirických a konjunkturálních stránek také zásadní a strukturální stinné stránky modernizace. Podle něho mají v Americe různé diferenciací procesy, pokud se prosadí, tendenci se rozšířit a zdůrazňovat přechod k čím dál tím obecnějším normám jednání, které jsou aplikovány na zvyšující se počet situací. Takové analýzy možná přiměly Gouldnera k tvrzení, že jeho dílo je jedním ze zásadních projevů konzervativní ideologie padesátých a šedesátých let.⁷⁶

Úroveň sociální diferenciaci se stává hlavním kritériem pro definici modernity nějaké společnosti. Dále se pak schopnost společnosti (nebo aktéra) spravovat tuto diferenciaci vzrůstající komplexitou stává kritériem pro posuzování dobra a zla ve světové společnosti. Stačí propojit oba analytické řády, abychom dosáhli úvodního Parsonsova hodnocení modernity, sociální diferenciaci jakožto jiného názvu pro pokrok.

Bylo by absurdní popírat všechna ta napětí, která Parsons v modernitě odhalil a pozoroval, počítaje v to i americkou společnost.

⁷⁵ Tak například Mills v diskuzi o koncepci moci a elit interpretuje vznik velkých organizací a jejich ekonomickou specializaci jako pozitivní rys spojený úzce s funkcionální diferenciací, která je modernitě vlastní. Pokud jde o to, jestli tato diferenciaci nezajde „příliš daleko“ (jak ostatně Mills předpokládá), je Parsons spíše skeptický. Rozhodně se mu empirická očividnost jeví v tomto případě jako nedostatečná. Srov. Talcott Parsons, „The Distribution of Power in American Society“, in *Structure and Process in Modern Societies*, op. cit., zvláště s. 207–208.

⁷⁶ Srov. kritiku konzervativního charakteru funkcionalismu od Alvina W. Gouldnera, *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970), London, Heinemann, 1971, zvláště kapitola V, s. 167–338.

Ale v podstatě ať už jsou potíže s upravováním různých rolí jakékoli, ať jsou i otevřeně protichůdné, slouží napětí vznikající z četných procesů diferenciací podle Parsonse vždy rostoucí integraci sociální komplexity. Z celého jeho díla číší vášnivý optimismus. Pochybnosti na něho samozřejmě doléhají, ale nikdy nepropadá beznaději. Na tu má Amerika příliš mnoho možností. Udělala z něho šampiona, dokonce imperialistického mluvčího Ameriky, která si je jista sama sebou. Je-li toto tvrzení částečně pravdivé, nesmíme nicméně zapomínat na to, co zřejmě nejlépe definuje jeho sociologický průzkum, totiž jeho znepokojení nad nesmírně křehkou a nejistou povahou sociálního jednání a potažmo sociálního řádu. Takový je Parsonsův skutečný sociologický *pathos*. Po celý život se bude pokoušet ujistit, že udržet rovnováhu systému je možné, bude shromažďovat odpovědi, které by tuto rovnováhu mohly zaručit. V jeho urputnosti je však cosi zvláštního, pokud pochopíme, že podstatou jeho úvahy je základní pochybnost o tom, jestli je tato stejná integrace vůbec možná, jakási sociologická pochybnost, která je často v protikladu k jeho normativní důvěře v Ameriku. Jejich syntéza nejlépe definuje parsonovské pojetí modernity. Parsons je totiž v tomto smyslu tragikem často proti své vůli.

* * *

U Parsonse je odchylka mezi aktérem a situací vždy řízena pozicí, která potvrzuje, že vnější realita je řízena morálními kritérii. Člověk přece není vystaven světu záhadnému a nepochopitelnému. Život ve společnosti se odehrává mezi důvěrně známými předměty. Socializace je základním prostředkem k tomu, aby se jedinec zorientoval. Může se jevit postupně jakkoli, jako optimista, ale také jako pesimista, jako nepříteli citlivý na společenské konflikty či naopak citlivý, velmi vnímavý na generační konflikty⁷⁷, zaměřený na správný poměr mezi aktérem a rolí, nebo naopak na nárůst mnohoznačných systémů; v každém případě

⁷⁷ Kritický Parsonsův přístup k mládežnickým hnutím se přirozeně chápe ve vztahu k úloze, kterou zaujímá v jeho teorii socializace. Právě v souvislosti s mládeží se problémy předávání společných hodnot v moderní diferenciované společnosti projevují nejsilněji.

je přesvědčen, že pouze jediný homogenní hodnotový systém mu skutečně pomáhá k tomu, aby odpověděl na odchylku mezi jednotlivcem a vnějším prostředím (a nebo, abychom se vyjádřili jeho slovy, mezi aktérem, vnějším prostředím, motivací a zprostředkováním interakcí společným systémem symbolů). Jeho koncepce se v tomto bodě od počátku jeho intelektuálního života nezměnila ani v nejmenším.

Parsonsovo dílo má od té doby zvláštní postavení. Žádná jiná klasická teorie není tak komplexní, žádná jiná není tak prostoupena epistemologickým citem pro křehkost jednání a sociálního řádu, žádná z nich se tolik neponořila do zjišťování povahy diferenciací ve vývoji, a nakonec žádná jiná nebyla tak přesvědčena o schopnosti normativní integrace v moderních společnostech. Hlavní Parsonsova síla je ve velmi paradoxní socializaci, kterou provádí distance matice v modernitě. Na rozdíl od Durkheima, pro kterého odchylka mezi objektivními a subjektivními dimenzemi těsně souvisela se zvratem sociální reality na konci minulého století, pro Parsonse je povědomí o této původní odchylce především povahy epistemologické.⁷⁸ Vyplývá z předpokladů, na kterých založil od roku 1937 svou koncepci sociální reality a sociologické praxe.⁷⁹ Je to koncepce prostá: reálný svět existuje nezávisle na aktérovi, vztah jedince ke světu je přinejlepším intelektuální a praktickou zdařilou adaptací. A aby byla zdařilá, je třeba se uchýlit k socializaci.

Parsons o sociálním životě podává mnohem abstraktnější představu než jeho předchůdci. Nejenom v rovině směn mezi systémy, ale také v rovině interakcí. Odtud vyvěrá paradox jeho

⁷⁸ Jistěže je možné zachytit již při představování jeho prvního díla z roku 1937 kritické odkazy na intelektuální klima tohoto období, a zvláště na kolektivistické koncepce mezi dvěma válkami (nacismus a komunismus), ale podstatné je, že na počátku jeho díla převažuje teoretické zaměření. Srov. Jeffrey Alexander, *Twenty Lectures*, New York, Columbia university Press, 1987, kap. II.

⁷⁹ Podle Parsonse není věda ani vnější realitou, ani jejím čistým odrazem. Poznání udržuje spíše funkcionální vztah s realitou a podle některých vědeckých záměrů je „pouze jejím odpovídajícím zobrazením“, které je dáno výběrem prvků, konceptualizací, která se uskutečňuje v souladu s konkrétními zájmy v referenční soustavě. Srov. Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, op. cit., s. 753.

díla, neboť pozorujeme-li zvenčí jeho Svrchovanou teorii, zmocňuje se nás závrať z dálky, z nové distance, kterou potvrzuje v sociologické úvaze o modernitě. Díky němu je sociologie poprvé vybavena analytickým jazykem, který popisuje značnou šíři problému koordinace distance jedinců pomocí obecných médií směny. Distance, o níž se domníval, že se dá víceméně harmonicky vyplnit teorií socializace. Po něm se syntéza postupně rozkládá. Půjde buď o zvýrazňování úlohy programování jedinců v sociální rovnováze, nebo naopak o postulování existence různých systémů řízených mechanismy autonomních struktur, které se vzájemně prostupují už pouze na základě víceméně nahodilých dějů (mouvements), jež není možné ovládat.

KAPITOLA III

PIERRE BOURDIEU (1930–2002):

Od habitu k hysterezi*

1. TRADICE A MODERNITA

Bourdieuovo dílo zaujímá mezi sociologickými analýzami moderních společností zvláštní místo. Na rozdíl od mnoha jiných sociologů se domnívá, že může pozorovat přímo uprostřed moderních společností to, co se často považovalo za vlastnost tradičních společností, totiž udržování úzkého vztahu mezi sociálními situacemi a postoji aktérů.¹ Takto se jeho intelektuální úsilí a jeden z jeho zásadních pojmů napřely k vytvoření modelů transhistorické analýzy, způsobu relačního myšlení, které je možno aplikovat strukturálně na různé společnosti a různá období: „Cílem výzkumu je odhalit *transhistorické* konstanty nebo souboj vztahů mezi poměrně stabilními a trvalými strukturami.“²

Přesto je v jeho díle snadné odkrýt zásadní rozlišovací hledisko mezi společnostmi málo diferencovanými a mezi těmi na vysoké úrovni diferenciaci, uspořádání, které z blízka sleduje moderní společnosti a je pomalu přetavováno v podobnou matici

* Celkovému zpoždování účinku za příčinou – pozn. překl.

¹ Dodejme, že Bourdieu používá slovo modernita jen zřídka. K označení tradičních a moderních společností raději mluví o málo diferencovaných nebo předkapitalistických společnostech a o společnostech vysoce diferencovaných.

² Pierre Bourdieu, Loïc J. D. Wacquant, *Réponses*, Paris, Seuil, 1992, s. 57 (zvýrazněno samým Bourdieuem). K uvedení protestu proti historickému překrývání Bourdieuových konceptů srov. Edward Li Puma, „Culture and the Concept of Culture in a Theory of Practice“, in Craig Calhoun, Edward Li Puma, Moishe Postone (eds.), *Bourdieu: Critical Perspectives*, Oxford, Polity Press, 1993, s. 26 a násl. a zvláště Craig Calhoun, „Habitus, Field, and Capital: the Question of Historical Specificity“, *ibid.*, s. 61–88. Je to také podstata Lahirovy kritiky Bourdieua, ve které mu vytýká historickou extrapolaci těchto základních pojmů a jejich nadbytečné zobecňování na pouze několik typů jednání. Srov. Bernard Lahire, *L'homme pluriel*, Paris, Nathan, 1998.